

De waarde van zorgboerderijen voor mensen met een psychiatrische of verslavingsachtergrond

Voorstudie en aanzet tot een onderzoeksprogramma

Marjolein Elings, Nicole van Erp & Frank van Hoof

De waarde van zorgboerderijen voor mensen met een psychiatrische of verslavingsachtergrond

Voorstudie en aanzet tot een onderzoeksprogramma

Marjolein Elings¹, Nicole van Erp² & Frank van Hoof²

¹ Plant Research International

² Trimbos-instituut

© 2005 Wageningen, Plant Research International B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Plant Research International B.V.

Exemplaren van dit rapport kunnen bij de (eerste) auteur worden besteld. Bij toezending wordt een factuur toegevoegd; de kosten (incl. verzend- en administratiekosten) bedragen € 50 per exemplaar.

Opdrachtgever

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Financiering

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Projectuitvoering

Plant Research International
Trimbos-instituut

Projectmedewerkers

Ir. M. Elings
Drs. N. van Erp
Drs. F. van Hoof

Plant Research International B.V.

Adres : Droevendaalsesteeg 1, Wageningen
: Postbus 16, 6700 AA Wageningen
Tel. : 0317 - 47 70 00
Fax : 0317 - 41 80 94
E-mail : info.plant@wur.nl
Internet : www.plant.wur.nl

Inhoudsopgave

	pagina
1. Inleiding	1
1.1 Landbouw en zorg	1
1.2 Doel en vraagstelling van de voorstudie	2
2. De waarde van zorgboerderijen voor de deelnemers	3
2.1 Vraagstelling en aanpak van het deelonderzoek	3
2.2 Literatuur	3
2.3 Focusgroepen met deelnemers	5
2.4 Interviews met zorgboeren en hulpverleners	9
2.5 Conclusies	9
3. Instroom, verblijf en uitstroom	11
3.1 Vraagstelling en aanpak van het deelonderzoek	11
3.2 Kerncijfers en registratie	11
3.3 Procesbeschrijving	12
3.4 Conclusies	13
4. Voorstel voor een onderzoeksprogramma	15
4.1 Doelstelling	15
4.2 Drie-sporen-programma	15
Literatuur	21
Bijlage I. Deelnemende zorgboerderijen	1 p.

1. Inleiding

1.1 Landbouw en zorg

De laatste jaren zijn zorgboerderijen sterk in opkomst. Zorgboerderijen zijn agrarische bedrijven waar mensen met verschillende achtergronden terecht kunnen voor een meer of minder beschermde werkplek, al dan niet ter voorbereiding op werk elders. Tussen 1998 en 2004 nam het aantal zorgboerderijen in Nederland toe van 75 naar 432. Exacte gegevens over het aantal mensen dat in Nederland inmiddels een werkplek op een zorgboerderij vindt ontbreken. Naar schatting gaat het om enkele duizenden. Gegevens van de website van het Landelijk Steunpunt Landbouw en Zorg (LSLZ; www.landbouw-zorg.nl) wijzen uit dat het merendeel van de zorgboerderijen zich richt op mensen met een verstandelijke handicap (circa 70%) en mensen met een psychische handicap (35%). Andere doelgroepen zijn mensen met lichamelijke beperkingen (20%), jeugdigen (15%), (ex-)verslaafden (10%) en ouderen (10%). Relatief nieuwe doelgroepen zijn mensen met een burn-out en langdurig werklozen.

Zorgboerderijen zijn niet nieuw. Al aan het begin van de vorige eeuw waren er instituutsboerderijen bekend. Ook fungeert de boerderij al veel langer als werkplek voor mensen die in het 'gewone' leven niet mee kunnen.

De sterke groei van de combinatie landbouw-zorg in de jaren negentig is het gevolg van twee ontwikkelingen. Door vermindering van landbouwsubsidies kwamen steeds meer boeren in financiële problemen. In antwoord daarop ontwikkelde het ministerie van LNV een actief vernieuwingsbeleid voor de landbouwsector, waarbij onder andere op zoek werd gegaan naar nieuwe inkomstenbronnen. Gelijktijdig zette het ministerie van VWS in op innovatie in de zorgsector. Zo werd, onder andere, de ontwikkeling van kleinschalige zorgvernieuwingsprojecten, bijvoorbeeld op het gebied van dagbesteding, gestimuleerd.

Zorgboerderijen sloten goed bij beide ontwikkelingen aan. Verwacht wordt dat, onder invloed van deze ontwikkelingen en gegeven de potentiële vraag, het aantal zorgboerderijen zich nog verder zal uitbreiden (Kramer & Claessens, 2002).

Boerderijen – en meer in het algemeen het platteland – spreken tot de verbeelding. Het platteland wordt geassocieerd met rust, ruimte, genieten van de natuur, beleving van de seizoenen en levendigheid. Ook zorgboerderijen roepen positieve associaties op. In de praktijk van landbouw en zorg is iedereen het er over eens dat zorgboerderijen de deelnemers veel te bieden hebben.

Getoetst is deze veronderstelling echter nog niet. Ook is niet duidelijk wát nu precies de waarde van de boerderij is voor de deelnemers. Hoe ervaren zij het werken op de boerderij, wat waarderen zij er in? Wat is hun motivatie voor het werken op de boerderij? Welke vruchten werpt het voor hen af? Hoe past het werken op de boerderij in eventuele verdere toekomstplannen? Welke 'bagage' krijgen mensen mee vanuit de boerderij? En welke verschillen doen zich ten aanzien van deze vragen voor tussen deelnemers en tussen zorgboerderijen?

Verschuiven partijen in het veld van landbouw en zorg zijn gebaat bij antwoorden op deze vragen. In de eerste plaats de deelnemers zelf. Meer kennis over hun achtergronden en motieven, en de plaats en 'werkzaamheid' van zorgboerderijen daarin, kan helpen de afstemming van het aanbod op hun vragen en behoeften te optimaliseren. Voor zorgboeren en zorginstellingen is deze kennis van belang om de kwaliteit van hun aanbod te kunnen verhogen en om tegenover financiers de werkzaamheid ervan te kunnen aantonen. Voor de overheid vormen zorgboerderijen een vorm van zorgvernieuwing én plattelandsvernieuwing, die zij om de genoemde redenen graag ondersteunt, maar het liefst gericht en beredeneerd. Ook daarvoor is meer kennis nodig over de specifieke meerwaarde en de 'werkzame bestanddelen' van zorgboerderijen.

Het ministerie van LNV heeft, in afstemming met het ministerie van VWS, aan Plant Research International gevraagd een kwalitatieve voorstudie te verrichten naar de werkzaamheid van werken in de landbouw. De voorstudie moet de opmaat zijn voor de programmering van onderzoek in de toekomst.

In de bijzonder zou de aandacht in de voorstudie moeten uitgaan naar mensen met een psychiatrische achtergrond en mensen met een verslavingsachtergrond. Een toenemend aantal personen uit deze groepen maakt gebruik van de zorgboerderijen. Zorgaanbieders en zorgboeren zijn enthousiast over hetgeen zorgboerderijen juist voor deze groepen betekenen. Hier ligt een groeipotentieel, zo is de overweging.

In dit rapport bespreken we de aanpak en resultaten van de voorstudie. Ook geven we een aanzet voor een onderzoeksprogrammering.

De studie is uitgevoerd door Plant Research International in nauwe samenwerking met het Trimbos-instituut.

1.2 Doel en vraagstelling van de voorstudie

Doelstelling en onderzoeksvragen van de voorstudie zijn in een projectvoorstel vastgelegd (Baart & Hassink, 2004) en in de verdere voorbereidingen aangescherpt.

De voorstudie heeft zich geconcentreerd op de volgende doelstelling: inzicht geven in de inhoudelijke vragen en de logistieke factoren die van belang zijn voor een onderzoeksprogramma naar de waarde van het werken op zorgboerderijen voor mensen met een psychiatrische achtergrond en mensen met een verslavingsachtergrond.

Voor het realiseren van dat doel is ingezet op beantwoording van de volgende onderzoeksvragen:

1. Welke waarde hechten deelnemers aan de zorgboerderij? Welke betekenis heeft voor hen, op hoofdlijnen, het werken op de boerderij? Wat zijn motieven van de deelnemers? Waaruit bestaan, eveneens op hoofdlijnen, de werkzaamheid en de werkzame bestanddelen van de zorgboerderijen?
2. Hoe groot is het aantal deelnemers per boerderij en hoe is de spreiding? Hoe verloopt het proces van verwijzing, verblijf en doorstroom? In hoeverre en op welke wijze wordt dit geregistreerd?
3. Op welke wijze kan de waarde van zorgboerderijen voor mensen met een psychiatrische achtergrond en mensen met een verslavingsachtergrond in de toekomst onderzocht worden? Welke programmering is zinvol en haalbaar?

In twee deelonderzoeken is naar de antwoorden gezocht op de onderzoeksvragen ad 1 en ad 2. De aanpak en de resultaten van die deelonderzoeken bespreken we in de volgende hoofdstukken. In hoofdstuk 2 komt het deelonderzoek naar de inhoudelijke waarde van zorgboerderijen voor deelnemers aan de orde. In hoofdstuk 3 bespreken we de aanpak en de resultaten van het deelonderzoek naar de logistieke factoren (verblijfsduur, doorstroom, registratie, etc.). De vragen over de onderzoeksprogrammering komen in hoofdstuk 4 aan de orde. Daarbij is gebruik gemaakt van de bevindingen uit de deelonderzoeken.

2. De waarde van zorgboerderijen voor de deelnemers

2.1 Vraagstelling en aanpak van het deelonderzoek

Het eerste van de twee deelonderzoeken spitste zich toe op de inhoudelijke onderzoeksvragen:

Welke waarde hechten deelnemers aan de zorgboerderij? Welke betekenis heeft voor hen, op hoofdlijnen, het werken op de boerderij? Wat zijn de motieven van deelnemers? Waaruit bestaan, eveneens op hoofdlijnen, de werkzaamheid en de werkzame bestanddelen van de zorgboerderijen?

Voor de beantwoording van deze vragen is in de eerste plaats gebruik gemaakt van bestaande Nederlandse literatuur en een beknopte literatuursearch in internationale databestanden. De resultaten van deze literatuurverkenning bespreken we in paragraaf 2.2.

Daarnaast zijn explorerende focusgroeps gesprekken gehouden met deelnemers van acht zorgboerderijen. Met begeleiders en zorgboeren van deze boerderijen hebben afzonderlijke interviews plaatsgevonden, eveneens met een hoofdzakelijk explorerend karakter. De opzet en resultaten van deze focusgroepen en interviews bespreken we in, respectievelijk, paragraaf 2.3 en paragraaf 2.4.

In paragraaf 2.5 trekken we aantal eerste conclusies uit de resultaten van dit deelonderzoek.

2.2 Literatuur

In een recent artikel in het tijdschrift *Passage* heeft Van Erp op een rij gezet wat er vanuit de Nederlandse literatuur inmiddels bekend is over de werkzaamheid van zorgboerderijen (Van Erp, 2004). Daarbij schetst zij ook wat zorgboerderijen hun deelnemers bieden. Dat blijken verschillende functies te zijn.

De meest voorkomende functie van zorgboerderijen is het bieden van een plek waar mensen op een plezierige en zinvolle manier hun dag kunnen doorbrengen. Deelnemers worden in de gelegenheid gesteld te participeren in de werkzaamheden die zich op de boerderij aandienen. Soms worden die werkzaamheden speciaal gecreëerd, maar in het algemeen is op een boerderij 'altijd iets te doen'. De belangrijkste ambitie op deze boerderijen is vooral het plezierig samen bezig zijn.

Een tweede, wat minder vaak voorkomende functie is arbeidstoeleiding. Dit omvat zowel verkenning van arbeidswensen, training van arbeidsvaardigheden en sociale vaardigheden als begeleiding bij het vinden van een andere (reguliere) werkplek.

Ten slotte zijn er enkele zorgboerderijen die tevens een behandel- en/of woonfunctie hebben. Voorbeeld zijn de (antroposofische) therapeutische (leef)werkgemeenschappen (Ketelaars *et al.*, 2001).

Zorgboerderijen verschillen ook op andere fronten van elkaar, zoals organisatie en soorten activiteiten. Zo wordt wel onderscheid gemaakt tussen zorgboerderijen die primair gericht zijn op productie en zorgboerderijen waar de zorg voorop staat (zie ook Hassink, 2002; Elings, 2004). Bij de *productiegerichte* zorgboerderijen gaat het om 'reguliere' agrarische bedrijven, gerund door de eigenaars (boer en boerin). De agrarische productie is de belangrijkste inkomstenbron. Het bieden van een werk- of dagbestedingsplek en het begeleiden van de gegadigden daarbij, vormt een extra inkomstenbron. De boer en boerin nemen doorgaans het grootste deel van die begeleiding op zich. Aan de andere kant van het continuüm zijn er de *zorggerichte* boerderijen, die doorgaans specifiek voor het bieden van dagbesteding en werk aan cliënten van zorginstellingen in het leven zijn geroepen. De zorggerichte boerderijen worden meestal gerund door een beheerder en een aantal begeleiders. De boerderijen en de begeleiding worden voor een groot deel gefinancierd vanuit de zorg. Het aantal deelnemers op de zorggerichte boerderijen is doorgaans (veel) groter dan op de productiegerichte boerderijen.

Overigens moet het onderscheid tussen productiegerichte en zorggerichte zorgboerderijen beschouwd worden als een continuüm. In de praktijk is er vaak sprake van tussenvormen.

De verscheidenheid in zorgboerderijen is dus groot, niet alleen voor wat betreft doelgroepen en aantal deelnemers maar ook voor wat betreft de functie van de boerderij (voor eigenaars en voor deelnemers) en aard van de werkzaamheden. Ook op andere onderdelen verschillen de boerderijen van elkaar (specifieke bedrijfstak binnen de landbouw, maar bijvoorbeeld ook het aantal dagen dat de boerderij 'open' is voor de deelnemers, de organisatie van en zeggenschap over de werkzaamheden, etc.).

Een grote verscheidenheid is er vermoedelijk ook in de motieven van de deelnemers. Onderzoek daarnaar heeft nog niet plaatsgevonden, maar de indruk is dat sommige deelnemers de boerderij vooral bezoeken om tot rust te komen en te herstellen van een turbulente levensfase terwijl anderen er zijn voor hun persoonlijke ontwikkeling of voor het verkennen of ontwikkelen van hun interesses en vaardigheden. Sommigen zien de boerderij als opstap of tussenstap naar activiteiten elders, bijvoorbeeld een betaalde baan. En weer anderen willen gewoon iets te doen hebben, zinvol en plezierig bezig zijn, of komen vooral voor de sociale contacten. Bij de meesten gaat het om een specifieke, persoonlijke combinatie van verschillende motieven. In de volgende paragraaf komen we uitgebreider terug op de motieven van de deelnemers.

Die verscheidenheid in de aard en functies van de boerderijen enerzijds en in de motieven van deelnemers anderzijds, maakt het lastig om in algemene termen te spreken van de effecten van zorgboerderijen. Immers: doelstellingen ('beoogde effecten') lopen uiteen, zowel van de kant van de boerderij als van de kant van de deelnemers. En die verscheidenheid komt ook weer naar voren in de weinige (in alle gevallen kwalitatieve) onderzoeken die tot dusverre naar de resultaten van de zorgboerderijen zijn verricht.

Zo voerden Ketelaars *et al.* (2001) een evaluatieonderzoek uit onder drie therapeutische zorgboerderijen (leefwerk-gemeenschappen genoemd). De therapeutische zorgboerderijen bieden hulp vanuit een antroposofisch mensbeeld aan mensen met een psychiatrische achtergrond. Uit interviews met vijftien deelnemers en zestien ex-deelnemers kwam naar voren dat zij fysiek en mentaal tot rust komen op de zorgboerderij. Ook leren zij naar eigen zeggen beter om te gaan met hun kwetsbare kanten en hoe zij zich ten opzichte van anderen staande kunnen houden. Meer zelfkennis en meer zelfwaardering lijken belangrijke resultaten te zijn van het verblijf op de therapeutische zorgboerderijen.

Cool (2002) evalueerde het pilotproject 'Landbouw & zorg als antwoord op overlast', waaraan zes zorgboerderijen en zes instellingen voor verslavingszorg deelnamen. Uit interviews met elf (ex-)verslaafde deelnemers kwam naar voren dat zij het werk op de boerderij als gezondmakend ervaren. Met name de kleinschaligheid, de verschillende taken, de flexibiliteit, de natuur en de keuze om alleen of samen te werken, werden als positief ervaren. Daar staat tegenover dat veel (ex-)verslaafden niet het idee hebben dat het werken op de boerderij hun problemen oplost. Ook hebben zij er moeite mee om stappen buiten de boerderij te maken.

De twee evaluatiestudies geven tezamen de indruk dat het dagelijkse verblijf en de bezigheden op de zorgboerderij zelf over het algemeen als heilzaam en plezierig worden beschouwd. Het beeld is minder eenduidig als het gaat om de vraag welke vruchten het boerderijbezoek op termijn afwerpt. De deelnemers in het onderzoek van Ketelaars *et al.* zijn daar positiever over dan die in het onderzoek van Cool. Wellicht ook omdat de boerderijen in Ketelaars' onderzoek, in tegenstelling tot de meeste zorgboerderijen, een expliciete therapeutische doelstelling hebben.

Twee andere, eveneens kleinschalige onderzoeken bij zorgboerderijen spitsten zich toe op de 'werkzame factoren' en de tevredenheid van deelnemers. Uit een serie interviews van Hassink (2002) onder 19 zorgboeren, begeleiders en deskundigen op het terrein van dierhouderij kwamen als positieve aspecten van de zorgboerderijen naar voren: het werken in de buitenlucht en in een natuurlijke omgeving, de noodzakelijkheid van het werk (dieren en planten moeten verzorgd worden), de grote diversiteit aan werkzaamheden, en de levendigheid van de boerderij (met name de dieren) (zie ook Hassink & Ketelaars, 2003).

Van Erp testte bij 21 deelnemers van twee zorgboerderijen een tevredenheidsinstrument voor de deelnemers. De resultaten lieten zien dat de deelnemers tevreden zijn over het werk en de begeleiding op de zorgboerderij. Gemiddeld geven zij het werk op de boerderij een waardering van 7,8 en de begeleiding een 7,7 (op een schaal van 1-10). Deelnemers waren iets minder tevreden over hun inbreng bij de inrichting van de boerderij en bij de aanname van nieuwe deelnemers (Van Erp, 2004).

De opkomst van zorgboerderijen is niet iets exclusief Nederlands. In landen als Noorwegen, Italië, België en Duitsland doen zich vergelijkbare ontwikkelingen voor.

Onderzoek lijkt ook in het buitenland echter nog nauwelijks te hebben plaatsgevonden. Een internationale literatuurschrijver in onder andere de online-bestanden van PsychInfo en Medline leverde geen enkele publicatie op (een groot aantal zoekleutels werd gebruikt, waaronder *green care* en *care farm*). Raadpleging bij de internationale contacten van het Landelijk Steunpunt voor Landbouw en Zorg leverde ook geen relevante onderzoekspublicaties op.

De conclusie luidt dat op basis van de literatuur nog nauwelijks iets te zeggen is over de werkzaamheid van zorgboerderijen. Internationale onderzoeksresultaten zijn nog niet voorhanden. De genoemde, doorgaans kwalitatieve Nederlandse onderzoeken geven wel enige indicaties, maar schieten qua opzet en representativiteit eveneens tekort om vergaande conclusie te kunnen trekken.

De indicaties die er zijn, hebben vooral betrekking op de tevredenheid met en de onmiddellijke welzijnseffecten van de dagelijkse bezigheden en contacten op de boerderij. Dat levert een positief beeld op. Kort gezegd: het werken op de boerderij lijkt de deelnemers goed te doen.

De achterliggende motieven, doelstellingen en toekomstwensen van de deelnemers zijn tot dusverre nog niet belicht. Ook over de mate waarin zorgboerderijen, in hun verscheidenheid, bij die persoonlijke motieven en wensen aansluiten of een rol van betekenis kunnen spelen bij het realiseren van persoonlijke doelstellingen of eventuele toekomstplannen van de deelnemers, is nog niets bekend.

2.3 Focusgroepen met deelnemers

In de maanden november en december 2004 zijn focusgroeps gesprekken gehouden met 42 deelnemers van in totaal acht zorgboerderijen (zie Bijlage I voor een overzicht van deze boerderijen).

Focusgroepen zijn relatief open groeps gesprekken rond een centraal thema. Deelnemers aan de gesprekken krijgen de ruimte en worden uitgenodigd om die aspecten en die noties naar voren te brengen die zij in het kader van het centrale gespreksthema relevant vinden of van belang achten. De gespreksleider stimuleert de discussie, bewaakt de voortgang en houdt met gerichte vragen het centrale thema in beeld. Focusgroepen zijn bij uitstek geschikt in explorerende en hypothesevormende onderzoeksfases (Kitzinger, 1995; Morgan, 1997).

Doelstelling van de gesprekken op de zorgboerderijen was het traceren van relevante effectmaten en beoordelingscriteria ten behoeve van toekomstig onderzoek rond zorgboerderijen. Als centrale gespreksthema werd gekozen voor de vraag wat het verblijf op de zorgboerderijen voor mensen persoonlijk betekende. Daarvan afgeleide gespreksonderwerpen waren:

- aanleidingen om voor de zorgboerderij te kiezen
- verwachtingen vooraf en de mate waarin die zijn uitgekomen
- huidige motieven voor het werken op de zorgboerderij
- onmiddellijke welzijnseffecten
- meest en minst gewaardeerde aspecten van de boerderij
- duurzame welzijnseffecten (wat beklijft en wat niet?)
- leerervaringen
- rol van de boerderij bij persoonlijk herstel ('baas over eigen leven' worden)
- toekomstplannen en de rol van de zorgboerderij daarbij

Van de acht zorgboerderijen waar de focusgroeps gesprekken plaatsvonden, richten zich er twee voornamelijk op cliënten vanuit de geestelijke gezondheidszorg, drie op cliënten van de verslavingszorg en drie op beide doelgroepen. In de praktijk blijken de scheidslijnen overigens niet altijd even scherp. Zo zijn op elk van de twee GGZ-georiënteerde boerderijen ook één of enkele mensen met een verslavingsachtergrond te vinden. En op één van de boerderijen voor (ex-)verslaafden werken vooral mensen die tevens een psychiatrische achtergrond hebben (zogeheten 'dubbele diagnose').

Voor het overige vormen de boerderijen een goede afspiegeling van de diversiteit die we in het algemeen in het veld van landbouw en zorg aantreffen: het gaat merendeels om reguliere landbouwbedrijven maar ook om een enkele boerderij van een zorginstelling. En het gaat zowel om boerderijen waarin het bieden van een beschermde werkplek c.q. dagbesteding voorop staat als (in mindere mate) om boerderijen met een arbeidstoeleidingsdoelstelling.

Van de 42 deelnemers aan de focusgroeps gesprekken hadden 21 een psychiatrische en 21 een verslavingsachtergrond (waarvan een aantal met een 'dubbele diagnose'). Het merendeel van de gespreksdeelnemers was man.

Met name onder deelnemers met een verslavingsachtergrond waren mannen veruit in de meerderheid; onder de deelnemers met een psychiatrische achtergrond was de man-vrouwverdeling ongeveer in evenwicht. Ook deze gegevens komen in grote lijnen overeen met het landelijke beeld.

Globaal kenden de gesprekken een indeling langs de lijn: voortraject - verblijf op de boerderij - toekomst. We houden deze lijn aan bij de bespreking van de resultaten.

Voortraject

Deelnemers belanden in meerderheid via de hulpverlening bij de zorgboerderij. Ze worden op de mogelijkheid gewezen door hun behandelaar, begeleider, trajectbegeleider of maatschappelijk werker. Een minderheid komt zelf op het spoor van een zorgboerderij, bijvoorbeeld via mond tot mond reclame of via kennissen die een boerderij bezoeken. De belangrijkste aanleiding voor de overweging actief te worden op een zorgboerderij is in de eerste plaats de behoefte aan een daginvulling, aan bezigheden, 'iets te doen hebben'. Behoeften om 'niet alleen te zijn' en aan 'contacten met anderen' (vooral genoemd door mensen met een psychiatrische achtergrond) spelen ook een belangrijke rol. Mensen met een verslavingsachtergrond zoeken ook specifiek naar een 'afleiding' van behoefte om middelen te gebruiken. Van meer specifieke leer- of rehabilitatiedoelen is doorgaans geen sprake bij de aanmelding bij de zorgboerderij (hooguit in algemene termen als: vaardigheden of zelfkennis ontwikkelen).

Mensen met een verslavingsachtergrond geven vaak aan dat er vanuit de hulpverlening de nodige drang wordt uitgeoefend op het accepteren van dagbesteding. Aangegeven wordt dat dagbesteding vaak een vereiste is om voor voorzieningen of diensten in aanmerking te komen (woning, bijstand).

Deelnemers geven verder aan dat er ten tijde van de aanmelding bij de zorgboerderij weinig alternatieven voorhanden waren. Regulier werk achtte men niet aan de orde (onder andere vanwege de verwachte werkdruk). En met name voor de mensen uit de verslavingzorg was er doorgaans weinig keuze. Mensen uit de psychiatrie zagen veelal het Dagactiviteitencentrum als enige alternatief.

In het algemeen geven de opmerkingen van de deelnemers over het voortraject naar de zorgboerderij de indruk dat er doorgaans niet zozeer sprake is van een welbewuste keuze, maar van een gelegenheid die zich aandient (soms de enige), die naar men hoopt kan voorzien in een aantal algemene behoeften (contacten, bezig zijn, afleiding) en waar men zonder erg concrete verwachtingen instapt.

Verblijf op de boerderij

Waardering

Eenmaal op de boerderij wordt het verblijf daar door vrijwel alle deelnemers (zeer) positief gewaardeerd. Die waardering betreft vooral de combinatie van 'de sociale factor', de 'ruimte' (fysiek en mentaal) en de ervaren 'zinnigheid' van de werkzaamheden.

Het meest van alles waarderen de deelnemers de sociale aspecten van de boerderij. Daarbij gaat het om twee elementen.

In de eerste plaats het feit dat op de boerderij mensen met verschillende achtergronden rondlopen, maar allemaal een achtergrond met 'sores'. Daar wordt mee omgegaan in een sfeer van wederzijdse acceptatie en respect. Men wordt niet op zijn verleden en problemen aangekeken. Er is geen druk zich anders voor te doen dan men is. Men wordt aangesproken op wie men is. De waardering daarvoor strekt zich bij veel deelnemers ook uit naar de wijze waarop zij door de boer en boerin bejegend worden. De omgang met het respect van 'gewone' mensen wordt als prettig ervaren. Omgekeerd melden enkele deelnemers, die aanvankelijk beducht waren voor de aanwezigheid van mensen met verstandelijke handicaps op de boerderij, die aanwezigheid inmiddels juist zeer te waarderen.

Naast het geaccepteerd en gerespecteerd worden (en het anderen accepteren en respecteren) wordt vooral het deel uitmaken van een sociaal gezelschap, het gevoel 'ergens bij te horen' door veel deelnemers als erg positief ervaren. Veel deelnemers wijzen op de sfeer die de boer en boerin creëren, de positieve ervaring van het deel uitmaken van het boerenhuishouden. Die sfeer - 'gezelligheid', 'gemeenschappelijkheid', de 'samenwerkzaamheid' en de 'ongedwongenheid' - is volgens velen ook het unieke van de zorgboerderij en een aspect dat men elders niet snel denkt te zullen vinden (vaak overheerste op de plekken waar men eerder verbleef hetzij een arbeidsethos, hetzij een

therapeutisch klimaat). Sommige deelnemers maken ook melding van georganiseerde sociale activiteiten naast de werkzaamheden.

Het sociale aspect - het gevoel weer 'ergens bij te horen' te horen en geaccepteerd en gerespecteerd te worden - staat met stip bovenaan de lijst van die aspecten die deelnemers op de zorgboerderij waarderen. Maar de combinatie met een aantal andere aspecten lijkt aan te spreken.

Eén daarvan is de 'ruimte' die de boerderij biedt. Daarbij gaat het om de fysieke ruimte: de buitenlucht, het niet in een zaaltje van een dagactiviteitencentrum of in fietsenwerkplaatsen met z'n allen op elkaar gepropt zitten (in dit opzicht deels dus ook weer een sociaal aspect). Het gaat ook om ruimte binnen het werk: er zijn altijd verschillende dingen te doen en er is doorgaans iets van je gading bij. En het gaat om de ruimte om het werk in je eigen tempo te doen; de ruimte om fouten te maken en daar eventueel van te leren. Daarnaast geven deelnemers aan dat zij het belangrijk vinden dat er de ruimte is om over jezelf na te denken wanneer jij dat wilt, en dat er niet zozeer sprake is van geplande gespreksuren.

Het derde aspect dat veel deelnemers op de zorgboerderij waarderen, naast het 'sociale' en de 'ruimte', is de zinvolheid van de activiteiten. Die activiteiten zijn niet obligaat, zoals op een dagactiviteitencentrum nog wel eens het geval is. Ze zijn in zekere zin onmisbaar (verzorging) en je ziet het resultaat (groei). Kortom, de aard van de activiteiten, specifiek voor de zorgboerderij, wordt door velen gewaardeerd.

Minpunten worden weinig genoemd, of het moet de reisafstand zijn, die door veel deelnemers wordt afgelegd in een volgens sommigen wat al te herkenbaar 'instellingsbusje'.

Effect

In de focusgroepen kwam ook ter sprake wat de zorgboerderij de deelnemers tot dusverre heeft opgeleverd.

Dat is volgens velen in de eerste plaats een betere conditie. Men voelt zich fitter, sterker en energiever. Vooral mensen die vanuit GGZ-voorzieningen op de boerderij komen hebben de geneugten (en volgens sommigen ook wel de lasten) van lichamelijke beweging en fysieke inspanning vaak lang ontbeerd. De fysieke conditie van mensen met een verslavingsachtergrond heeft naar zeggen van een aantal van hen ook baat bij het niet gebruiken van middelen. Een dag werken geeft veel deelnemers een moe maar voldaan gevoel. Het plezier in het werk, het feit dat de dagen en je activiteiten een doel hebben, dat je resultaat ziet van je handelen, dat je zaken tot een succes brengt, geeft in het algemeen een gevoel van zinvol bezig zijn. Dat bevordert het zelfrespect en het gevoel van eigenwaarde. "Daar groei je van." Sommigen geven ook blijk van een aanvankelijk niet bij zichzelf vermoede fascinatie voor alles wat groeit en bloeit; men wordt zich bewuster van de natuur en daarmee van de omgeving; sommigen ontwikkelen op dat gebied specifieke interesses.

Deelnemers met een verslavingsachtergrond wijzen erop dat het verblijf op de boerderij en de afleiding die het biedt ook helpt om van de verslaving af te komen. Het helpt ook weer een ritme op de bouwen en weer aan een regelmatig leven te wennen. Belangrijk voor een aantal van deze (ex-)verslaafde deelnemers is ook het feit dat de buitenwereld, dankzij het werken op de boerderij, anders tegen hen aan kijkt. Men voelt zich niet meer bejegend als junk of als paria; men ondervindt (weer) respect van anderen en dat bevordert nog eens extra het gevoel van eigenwaarde. Deelnemers met een verleden in de psychiatrie komen doorgaans vanuit een andere, wat 'rustiger' situatie op de boerderij dan mensen met een verslavingsachtergrond. Mensen met een psychiatrische achtergrond werken ook wat vaker op een 'zorggerichte boerderij', mensen met een verslavingsachtergrond wat vaker op een 'productiegerichte' boerderij. Dat laatste lijkt overigens minder te maken te hebben met bewuste keuzen van de betrokkenen dan met het gegeven dat de verslavingszorg wat sterker dan de GGZ op reïntegratie is georiënteerd is en derhalve meer contacten met dito boerderijen onderhoudt.

Ondanks die verschillende achtergronden wijken de oordelen tussen de beide groepen over hetgeen de boerderij hen oplevert, nauwelijks van elkaar af. Of het moet zijn dat mensen met een psychiatrisch verleden vooral het herwinnen van het *zelfvertrouwen* benadrukken en mensen met een verslavingsachtergrond vooral het hervinden van *zelfrespect*. Onder beide groepen, maar vooral onder mensen met een psychiatrische achtergrond, bevinden zich ook deelnemers die opmerken dat het verblijf op de boerderij hen 'rust' geeft; sommigen maken melding van de afname van psychische klachten (stemmen).

Ten slotte zijn er onder beide groepen ook deelnemers die de zorgboerderij als een goed oefenterrein beschouwen voor een eventuele stap naar werk of andere maatschappelijke activiteiten. Met name enkele deelnemers met een verslavingsachtergrond wijzen op het grote verschil tussen de saamhorigheid op de boerderij en de wereld van de

'scene', waar het om individueel overleven draait. Het sociale aspect van de zorgboerderij brengt de betrokkenen naar eigen zeggen weer verantwoordelijkheidsgevoel bij voor elkaar en voor de boerderij.

Kort gezegd geven de deelnemers aan dat het verblijf op de boerderij resulteert in de ontwikkeling van zelfrespect, zelfvertrouwen, eigenwaarde en verantwoordelijkheidsgevoel en samengaat met 'zingeving' en een verbetering van de fysieke conditie. Welke aspecten van de boerderij welke effecten sorteren en in hoeverre die effecten ook in andere omstandigheden kunnen optreden (wat is aan het werken op zich toe te schrijven, wat specifiek aan de boerderij) is met onze onderzoeksaanpak niet eenduidig vast te stellen. Dat neemt niet weg dat de zorgboerderijen een specifieke combinatie van kenmerken in zich lijken te dragen die ze meer dan andere (beschermde) werkplekken aantrekkelijk maken voor diegenen die we op de boerderijen aantreffen.

Toekomst

De toekomstverwachtingen van de deelnemers lopen sterk uiteen. Van volledig 'normaliseren' (met betaalde baan, gezin, etc.) tot volledig 'consolideren' van de actuele situatie (inclusief een permanent verblijf op de zorgboerderij). Toch denken velen, in meer of minder mate, aan de mogelijkheid van een baan, liefst betaald.

Vooraf de deelnemers uit de verslavingszorg maar ook mensen met een psychiatrische achtergrond hechten veel waarde aan een perspectief op werk, op financiële onafhankelijkheid, het respect, de sociale contacten die ermee verbonden zijn en het houvast dat het kan bieden (ook tegen de verslaving).

Toekomstverwachtingen zijn er dus en deze verschillen per deelnemer. Kenmerkend voor het toekomstperspectief van vrijwel alle deelnemers is echter vooral de moeite die men heeft om plannen concreet te maken. Velen weten (nog) niet goed wat ze exact willen, wat ze zouden kunnen en hoe dat te realiseren. Overeenkomstig in de opvattingen van de meeste deelnemers is ook de gedachte dat een reguliere baan 'reëel beschouwd' toch wel erg moeilijk zal worden en vermoedelijk niet in het verschiet zal liggen. Soms geven deelnemers ook blijk van angst voor de mogelijke werkdruk, voor een onbegrijpende omgeving en, op grond van eerder ervaringen, voor teleurstelling. Het verblijf op de boerderij draagt volgens de meeste deelnemers in die zin aan het realiseren van de toekomstplannen bij, dat het de gelegenheid biedt te wennen aan een werkritme, regelmaat, discipline, verantwoordelijkheid, werken voor een baas en functioneren in groepsverband. Sommigen helpt het ook nieuwe dingen te leren en interesses te ontwikkelen. De boerderij helpt de meeste deelnemers naar hun zeggen niet bij het concretiseren van hun toekomstplannen of bij zetten van de stappen die nodig zijn voor het realiseren van die plannen; ook deelnemers van de wat meer op arbeidsintegratie georiënteerde boerderijen constateren dat. Enkele deelnemers wijzen erop dat de boerderij feitelijk ook geen echte werksituatie is en ook om die reden als opstap naar regulier werk van beperkte waarde is.

Resumerend

We vatten de bevindingen uit de groeps gesprekken kort samen:

Deelnemers melden zich over het algemeen zonder uitgesproken verwachtingen, zonder veel alternatieven en in een aantal gevallen onder enige drang bij de zorgboerderijen aan. Men is op zoek naar, c.q. wordt aangezet tot, bezigheden en de boerderij dient zich aan. Eenmaal werkzaam op de boerderij waarderen de deelnemers vooral de sociale kanten (ergens bij horen, gezelligheid, respect, ongedwongenheid). Daarnaast worden de ruimte (fysiek, mentaal) en de zinvolheid van de werkzaamheden gewaardeerd. Deelnemers voelen zich dankzij de boerderij fitter en nuttiger, en ze ontwikkelen er naar eigen zeggen weer het nodige zelfvertrouwen, zelfrespect en verantwoordelijkheidsgevoel (ook voor anderen). Dat kan, met de gewenning aan een regelmatig leven en enige mate van discipline, een basis zijn voor nieuwe maatschappelijke activiteiten (werk) elders. De perspectieven daarop zijn bij de meeste deelnemers echter nog vaag en de boerderij ziet men niet als de plek die helpt die plannen te concretiseren en de benodigde stappen naar een volgende fase in het 'maatschappelijke' bestaan te zetten.

We zijn in de groeps gesprekken niet expliciet op zoek gegaan naar verschillen in waardering van deelnemers voor de verschillende (typen) boerderijen. Daar leende de opzet zich niet goed voor (kleine aantallen gesprekspartners per boerderij en geen vergelijkingsmateriaal voor de deelnemers).

Niettemin is de indruk dat er minimaal de nodige 'sfeerverschillen' tussen de boerderijen bestaan, deels tengevolge van de aanwezige populatie, deels tengevolge van specifieke werkwijzen van de boerderij, c.q. de verwijzende instantie. Wat precies de consequenties zijn van dergelijke sfeerverschillen voor de waardering, verwachtingen en

perspectieven van de deelnemers zelf is wellicht beter te traceren met een andere opzet, bijvoorbeeld via gezamenlijke groeps gesprekken van deelnemers uit verschillende boerderijen (zie ook hoofdstuk 4).

2.4 Interviews met zorgboeren en hulpverleners

Begeleiding van de deelnemers op de boerderij vindt plaats door hetzij de boer en boerin zelf, hetzij één of een aantal begeleiders van een zorginstelling, hetzij beide. We hebben op de acht boerderijen waar de groeps gesprekken met de deelnemers plaatsvonden ook deze boeren en boerinnen, respectievelijk professionele begeleiders geïnterviewd. Ook in deze interviews was het centrale gespreksthema ‘de waarde van de boerderij’ voor de deelnemers, met als afgeleide daarvan: de door de zorgboeren en begeleiders waargenomen motieven, verwachtingen, waarderingen, effecten en toekomstverwachtingen van de deelnemers en de rol van de boerderij daarbij.

Op hoofdlijnen bevestigen deze gesprekken de bevindingen uit de vorige paragraaf. Volgens de zorgboeren en de begeleiders waarderen de meeste deelnemers de sociale kanten van de boerderij, de specifieke sfeer, maar ook de aard van het werk en het ‘voldane gevoel’ aan het eind van een dag van fysieke arbeid in de buitenlucht. Ze signaleren ook dat het boerderijbezoek positief uitwerkt op de fysieke conditie, het zelfrespect, het zelfvertrouwen en vaak ook het verantwoordelijkheidsgevoel en de betrokkenheid van deelnemers. Het doorzettingsvermogen en de motivatie van de deelnemers groeien en velen worden gaandeweg hun verblijf op de boerderij ook ‘socialer’, aldus de boeren en de begeleiders.

Ook ten aanzien van de verwachtingen van de deelnemers, komen de signalen van de zorgboeren en begeleiders sterk overeen met die van de deelnemers zelf. Veel deelnemers komen zonder expliciete verwachtingen naar de boerderij. De zorgboeren en begeleiders van deelnemers vanuit de verslavingszorg bevestigen ook dat het hebben van een dagbesteding vaak verplicht wordt gesteld vanuit een kliniek of uitkeringsinstantie en dat voor een aantal van deze deelnemers daarin de belangrijkste aanleiding voor het boerderijbezoek ligt.

Aanvullend op de informatie van de deelnemers zelf is met name het oordeel van de zorgboeren en de begeleiders over de maatschappelijke toekomst van de deelnemers. Zo geven zij aan dat zij de zorgboerderij voor vrijwel geen enkele deelnemer als een opstap naar regulier werk beschouwen. Dat zou slechts voor een enkeling zijn weggelegd. In aanvulling daarop constateren de zorgboeren en begeleiders dat in het algemeen de doorstroom niet groot is. Ze geven daarvoor ook een aantal verklaringen. Met name de volgende vier ‘faalfactoren’ worden genoemd:

- de zwaarte van de problematiek van de deelnemers,
- het ontbreken van plekken om naar door te stromen,
- het verslappen van de aandacht vanuit de hulpverlening (trajectbegeleiding) als iemand ‘onder de pannen is’,
- het feit dat de boerderij zelf er niet specifiek op is ingericht om mensen gericht een stap verder in het maatschappelijke leven te brengen.

Deze belemmeringen voor het verdere ‘maatschappelijke herstel’ van de deelnemers nemen volgens zorgboeren en begeleiders niet weg dat velen op de boerderij de nodige bagage meekrijgen: deelnemers kunnen, zoals zij zelf al opmerkten, ook voor hun verdere toekomst voordeel doen met een toegenomen, zelfrespect, fysieke gezondheid, stabiliteit en met de interesses die men mogelijkwerwijs op de boerderij heeft ontdekt en ontwikkeld. Echter, zo signaleert een aantal zorgboeren en begeleiders, als daar verder geen vervolg aan gegeven kan worden, kan die winst op termijn ook weer verloren gaan met de persoonlijke gevolgen voor de deelnemers van dien.

2.5 Conclusies

Werken op de boerderij doet deelnemers goed. Dat blijkt uit de literatuur en wordt bevestigd door de gesprekken met de deelnemers, de boeren en de begeleiders van de boerderijen in deze voorstudie. De boerderijen bieden een plezierige sfeer, gezelligheid, ruimte (letterlijk en figuurlijk) en de mogelijkheid van plezierig en zinvol werk. Het is vooral de combinatie van deze factoren die de boerderijen anders maakt dan andere werk- of dagbestedingsvoorzieningen. Deelnemers voelen zich ook beter dankzij het boerderijbezoek: lichamen én psychisch: men is naar eigen zeggen fitter, voelt zich nuttiger en krijgt weer het nodige zelfvertrouwen en zelfrespect.

Zo scherp als de waarde van de boerderij ten tijde van het verblijf inmiddels in beeld begint te komen, zo onduidelijk blijven de specifieke wensen en toekomstperspectieven van de deelnemers, ook voor henzelf. Deelnemers melden

zich niet met uitgesproken verwachtingen, doelen of wensen bij de boerderij aan (soms is er sprake van externe drang). Eenmaal op de boerderij worden de toekomstwensen (of de benodigde stappen om die wensen te realiseren) van de betrokkenen ook niet concreter of helderder. Doorstroombmogelijkheden lijken (zeer) beperkt. Dat neemt niet weg dat de meeste deelnemers - de een wat nadrukkelijker dan de ander - in het achterhoofd bezig zijn met zowel de mogelijkheid van als de angst voor maatschappelijke activiteiten elders.

Concluderend lijkt de zorgboerderij voor veel deelnemers vooral de waarde te hebben van een plezierige halte in een bestaan tussen ongedefinieerde hoop en op ervaring gestoelde vrees. Een halte die sommigen (voorlopig) liever maar niet meer verlaten, maar anderen niet als een eindpunt willen (of kunnen) beschouwen.

3. Instroom, verblijf en uitstroom

3.1 Vraagstelling en aanpak van het deelonderzoek

Het tweede deelonderzoek van de voorstudie spitste zich toe op wat we de *logistieke vragen* hebben genoemd:

Hoe groot is het aantal deelnemers per boerderij en hoe is de spreiding? Wat is de gemiddelde verblijfsduur? Hoe verloopt het proces van verwijzing, verblijf en doorstroom? In hoeverre en op welke wijze wordt dit geregistreerd?

Deze vragen zijn relevant met het oog op de organisatorische en logistieke randvoorwaarden bij de programmering van toekomstig onderzoek. Te denken valt aan het bepalen van de geschikte momenten en bronnen van dataverzameling of het vaststellen van het aantal zorgboerderijen dat in effectonderzoek betrokken moet worden om een bepaalde steekproefomvang te halen.

Voor de beantwoording van de vragen is een telefonische enquête uitgevoerd onder veertien zorgboeren, c.q. beheerders, en acht verwijzers naar deze zorgboerderijen. In Bijlage I is een overzicht te vinden van de zorgboerderijen die hebben deelgenomen aan dit deelonderzoek. Het merendeel van de boerderijen is vooral op GGZ georiënteerd of op de GGZ én de verslavingszorg. Een minderheid is vooral op de verslavingszorg gericht. Verder zijn drie boerderijen te typeren als zorggericht, drie als productiegericht en gaat het bij de overige om een combinatie van beide. Van de geïnterviewde verwijzers zijn er vier werkzaam in een GGZ-instelling, twee in een arbeid- & dagbestedingsvoorziening, één in een instelling voor verslavingszorg en één in een tbs-kliniek.

In de volgende paragraaf zetten we kort een aantal kerncijfers over instroom, verblijfsduur en uitstroom op een rij. Ook gaan we in op de registratie van deze gegevens. In paragraaf 3.3. bespreken we kort een aantal kenmerken van het verwijz-, in- en uitstroomproces. In paragraaf 3.4 trekken we een aantal conclusies uit dit deelonderzoek.

3.2 Kerncijfers en registratie

Ten tijde van het deelonderzoek bedroeg het totale aantal deelnemers op de veertien boerderijen 254. Dat zijn gemiddeld achttien deelnemers per boerderij. De spreiding over de boerderijen is echter groot, variërend van enkele deelnemers tot meer dan 60. Overigens geldt hetzelfde voor het aantal begeleiders: gemiddeld zijn dat er drie per boerderij, maar per boerderij varieert hun aantal van één tot elf.

De meeste, maar niet alle, deelnemers van deze boerderijen hebben een psychiatrische of verslavingsachtergrond. In totaal gaat het om circa twee derde van de deelnemers: 116 uit de GGZ en 48 uit de verslavingszorg. (Ter vergelijking: landelijke schattingen geven aan dat circa 15% van alle deelnemers van zorgboerderijen een psychiatrische of verslavingsachtergrond heeft.) Dat betekent dat op de boerderijen die zich op deze doelgroepen oriënteren gemiddeld 8 GGZ-cliënten en 3 á 4 verslavingszorgcliënten werken.

Van de veertien geïnterviewde zorgboeren konden er twaalf (redelijk) nauwkeurig aangeven hoeveel deelnemers met een psychiatrische of verslavingsachtergrond in 2003 waren in- en uitgestroomd.

De instroom bedroeg over deze twaalf boerderijen samen 117 deelnemers. Dat is een gemiddelde van bijna tien per boerderij per jaar. Bijna de helft van de instroom komt echter voor rekening van twee grote boerderijen, waar het om respectievelijk 30 en 33 nieuwe deelnemers ging. Het minimum aantal ingestroomde deelnemers met een psychiatrische of verslavingsachtergrond was één.

De totale instroom in het jaar 2003 was iets hoger dan de uitstroom. Die bedroeg over dezelfde periode 83 deelnemers. Dat zijn gemiddeld zeven uitstromende deelnemers per boerderij. Ook hiervoor geldt dat twee grote zorgboerderijen met een uitstroom van respectievelijk 26 en 27 deelnemers het gemiddelde flink opkrikken. Het minimum aantal uitgestroomde deelnemers met psychische en/of verslavingsproblemen bedroeg nul.

Het aantal deelnemers is in 2003 dus toegenomen. Voor de meeste zorgboerderijen lijkt dat geen grote problemen te hebben gegeven. Althans: elf zorgboerderijen hadden ten tijde van het deelonderzoek geen wachtlijst (enkele hebben wel ooit een wachtlijst gehad). Bij die boerderijen die wel vol zijn, c.q. een wachtlijst hanteren, geven de verwijzers aan dat dan doorgaans gezocht wordt naar (tijdelijke) alternatieven, soms ook op andere zorgboerderijen.

Exacte cijfers over de verblijfsduur van de deelnemers zijn niet voorhanden. Schattingen van zorgboeren en verwijzers komen uit op een gemiddelde verblijfsduur van ongeveer een jaar. Daarbij moet worden aangetekend dat sommige zorgboerderijen pas één of twee jaar bestaan. Verder is er opnieuw sprake van een aanzienlijke spreiding, ook weer per boerderij. Zo schat één van de zorgboeren de gemiddelde verblijfsduur van de deelnemers op diens boerderij op een half jaar. Op een andere boerderij komt men uit op een gemiddelde van drie jaar.

Zorgboeren geven aan dat (ex)-verslaafden in het algemeen korter op de boerderij verblijven dan mensen uit de psychiatrie. Eén van de oorzaken daarvoor zou zijn dat (ex)-verslaafden vaker dan mensen psychiatrische achtergrond ten tijde van hun verblijf op de boerderij een arbeidstoeleidingstraject doorlopen.

3.3 Procesbeschrijving

De combinatie van zorg en landbouw krijgt vorm, ook regionaal, in een netwerk van boerderijen en zorginstellingen. Zo hebben van de geïnterviewde zorgboeren de meesten contact met meerdere instellingen voor GGZ of verslavingszorg. Op hun beurt werken zorginstellingen vaak met meer zorgboerderijen samen. De indruk bestaat dat het merendeel van deze samenwerkingsrelaties ook formeel is vastgelegd.

Volgens de zorgboeren komen verreweg de meeste deelnemers met een psychiatrische of verslavingsachtergrond bij hen terecht via de hulpverleners van de instellingen waarmee zij samenwerken. Soms melden deelnemers zich op eigen initiatief, na bijvoorbeeld over de boerderij gehoord te hebben van andere deelnemers, websites of informatie-winkels. Doorgaans volgt na de aanmelding een kennismakingsbezoek en, bij een positieve uitkomst daarvan, een proefperiode van enkele maanden.

Afspraken over frequentie van het boerderijbezoek kunnen verschillen. Doorgaans komen deelnemers twee of drie dagen per week op de boerderij. Het precieze aantal hangt onder andere af van het aantal dagen waarop de boerderij voor de deelnemers 'geopend' is (dat is niet bij alle boerderijen vijf dagen per week). Ook persoonlijke wensen spelen mee. Maar ook de 'hardheid' van deze afspraken verschilt. Zo geven enkele verwijzers (met name van de verslavingszorg) aan dat er vanuit hun instelling steeds wisselende groepen naar de zorgboerderij gaan. Per dag wordt dan vanuit de boerderij een maximum aantal deelnemers vastgesteld en per dag wordt bekeken wie er mee wil naar de boerderij. Doorgaans gaat in die situaties een kleine, vaste kern regelmatig naar de boerderij en de rest gaat maar enkele keren, zoals het uitkomt, of gedurende een korte periode.

Het feitelijk aantal dagen of dagdelen per week dat de deelnemers op de boerderij werken is dus het resultaat van de wensen van die boerderij en de wensen van de deelnemers, met de verwijzende instelling als intermediair. Soms is dat resultaat in harde en soms in minder harde afspraken vastgelegd.

Ook afspraken over de duur van het boerderijbezoek verschillen. In de meeste gevallen lijkt geen termijn te worden afgesproken. Waar dat wel gebeurt is aan het werken op de boerderij vaker een doelstelling van arbeidstoeleiding gekoppeld (hetzij vanuit die boerderij zelf, hetzij door de deelnemer en/of de verwijzende instantie). Verschillende financieringsbronnen spelen daarbij ook een rol. Bij ABWZ-gefinancierde dagbesteding op de boerderij, wordt doorgaans geen of geen harde termijn gesteld. In het (veel) minder vaak voorkomende geval dat trajecten vanuit reïntegratiegelden worden gefinancierd, is er wel sprake van een tijdslimiet (vaak beperkt tot enkele maanden).

Welke inhoudelijke procedures spelen mee rond de instroom en de uitstroom? Op grond van welke criteria worden mensen bijvoorbeeld juist naar de zorgboerderij en niet ergens anders naartoe verwezen? Uit de vragen die we daarover aan de verwijzers hebben voorgelegd blijkt van harde criteria of uitgewerkte procedures doorgaans geen sprake. De overwegingen worden doorgaans wat losser gemaakt. Verder blijkt dat vooral het aantrekkelijke van de bezigheden en het verblijf op de boerderij zelf en de mate waarin deze bezigheden cliënten aanspreken, als verwijzredenen worden genoemd (buiten werken, met dieren werken). Verwijzers associëren de boerderijen naar eigen zeggen niet onmiddellijk met een tussenstap in een langer traject of een verder reikend levensplan van hun cliënten, althans niet in de verwijzredenen. Ze zien de zorgboerderijen vooral als zeer laagdrempelige voorzieningen, waar veel mensen met chronische psychiatrische problematiek en verslavingsproblematiek terecht kunnen om op een plezierige manier de dag te besteden. Ook de zorgboeren hebben overigens de indruk dat vooral de aantrekkelijke kanten van het werken op de boerderij zelf belangrijke redenen zijn om cliënten naar hen te verwijzen. Genoemd worden: het buiten werken, het afwisselende werk, de agrarische/natuurlijke omgeving, het kleinschalige karakter (kleine groep), de gezelligheid/sociale contacten, het werken met dieren en het zoeken van rust.

De zorgboerderijen worden dus gezien als laagdrempelige voorzieningen, maar volledig voor iedereen toegankelijk zijn ze ook weer niet. Met name bij mensen met een verslavingsachtergrond worden hetzij vanuit de verwijzende instelling hetzij vanuit de zorgboerderij nog wel eens exclusiecriteria gehanteerd zoals: geen controle over de verslaving, zich niet aan afspraken kunnen houden. Bij mensen met een TBS-achtergrond spelen ook delictachtergrond en de veiligheid een rol.

Verwijzers geven overigens ook aan dat de zorgboerderij nooit de enige optie is. Er is altijd sprake van (enige) keuzemogelijkheden. Vaak zijn er alternatieven als dagactiviteitencentra, vrijwilligerswerk elders, werkprojecten elders, werkervaringsplaatsen en stages, dagloonprojecten, etc. Overigens staat dit beeld in contrast met de bevindingen in het vorige hoofdstuk, waarin deelnemers veeleer melding maken van het ontbreken van reële keuzemogelijkheden en waarin sommigen ook reppen van drang vanuit de hulpverlening tot het accepteren van dagbesteding, c.q. werk op de zorgboerderij.

De conclusie blijft overigens dezelfde: inhoudelijke procedures rond de instroom zijn er zelden. Hetzelfde geldt voor de uitstroom. Op enig moment vertrekken mensen weer. De redenen daarvoor zijn divers. Zeven van de veertien geïnterviewde zorgboeren houden die vertrekredenen bij. De meest genoemde redenen zijn ziekte en het vinden van activiteiten elders (vrijwel altijd andere dagbesteding of ander onbetaald werk). Anderen verhuizen, vinden de afstand alsnog te groot of er is sprake van een andere reden (terugval in verslaving, in hechtenis).

3.4 Conclusies

Het belangrijkste doel van de telefonische enquête was om zicht te krijgen op een aantal organisatorische en logistieke randvoorwaarden bij de programmering van toekomstig onderzoek naar de waarde van de zorgboerderijen voor mensen met een psychiatrische of verslavingsachtergrond. Uit de resultaten kunnen we de volgende, voorlopige conclusies trekken.

- Bij die boerderijen die zich nadrukkelijk oriënteren op mensen met een psychiatrische of verslavingsachtergrond, werken op enig moment gemiddeld circa 12 mensen uit deze doelgroepen. De grote instellingsboerderijen niet meegerekend, gaat het gemiddeld om 7 á 8 mensen. Dat betekent dat veel boerderijen nodig zijn voor een representatieve steekproef van de aanwezige populatie. Bij wijze van rekenvoorbeeld: om een eenmalige meting te verrichten onder circa 200 personen uit de op een bepaald tijdstip aanwezige populatie, is de medewerking van circa 20 tot 25 boerderijen nodig.
- De jaarlijks instroom bij de genoemde boerderijen ligt gemiddeld op bijna 10 personen, de twee grote boerderijen niet meegerekend gaat het per boerderij gemiddeld om 6 instromers per jaar. Dat betekent dat een groot aantal boerderijen en/of een lange instroomperiode nodig is voor een representatieve steekproef van de nieuwe instromers. Bij wijze van rekenvoorbeeld: om een meting te verrichten onder circa 200 nieuwe instromers, bij een instroomperiode van een jaar, is de medewerking van circa 25 tot 35 boerderijen nodig. Bij een instroomperiode van een half jaar het dubbele daarvan: 50 tot 70 boerderijen.
- Een optie is om niet de zorgboerderijen zelf, maar de zorginstellingen als ingang te hanteren voor een onderzoek naar de deelnemers van zorgboerderijen. Afdelingen voor dagbesteding of trajectbegeleiding komen dan met name in aanmerking. Mogelijk levert dit enig schaalvoordeel op.
- Registraties rond instroom en uitstroom zijn er wel, maar nog weinig ontwikkeld. Waar ze ontwikkeld zijn, zijn ze niet gestandaardiseerd. Voor procedures rond instroom en uitstroom geldt hetzelfde; voorzover ze ontwikkeld zijn, verschillen ze op onderdelen per boerderij. Ook de verantwoordelijkheden rond instroom en uitstroom zijn bij de verschillende boerderijen verschillend geregeld. Een en ander betekent dat er voor eventuele grootschaliger onderzoeksactiviteiten weinig aanknopingspunten zijn bij bestaande procedures of bestaande registraties; er is geen standaardorganisatie waarbij onderzoeksactiviteiten kunnen worden aangehaakt. Dat stelt extra eisen aan de organisatie van die onderzoeksactiviteiten zelf.
- Bij grootschaliger onderzoeksactiviteiten onder deelnemers van zorgboerderijen kan het zinvol zijn gebruik te maken van een controlegroep (dat willen zeggen een vergelijkingsgroep van mensen met vergelijkbare achtergronden, die echter niet van de zorgboerderijen gebruik maken). Dat kan de informatieve waarde van de onderzoeksresultaten vergroten. Vaak worden potentiële cliënten, die nog op de wachtlijst staan voor de voorziening waar het om gaat, als controlegroep gebruikt (hetgeen bij longitudinaal onderzoek overigens alleen zinvol is als de wachttijd lang genoeg is). Die optie is er bij de zorgboerderijen niet. Er is nauwelijks sprake van wachtlijsten.

- Een alternatief is om cliënten van vergelijkbare voorzieningen als vergelijkingsgroep te gebruiken. Bijvoorbeeld bezoekers van dagactiviteitencentra of van andere werkprojecten. Het onderzoek krijgt dan minder het karakter van een specifiek effectonderzoek naar zorgboerderijen, maar meer van een vergelijkend onderzoek naar cliënten, werkwijzen en resultaten van uiteenlopende voorzieningen voor werk en dagbesteding voor deze specifieke doelgroepen.

De conclusie luidt, kort gezegd, dat de wereld van landbouw en zorg geen gemakkelijk terrein is voor een groot-schalig, representatief onderzoek naar (een specifieke groep) deelnemers en naar de waarde van de zorgboerderijen (voor deze specifieke groep). De bevindingen benadrukken vooral het belang van een scherpe en eenduidige doelstelling, een niet al te complexe onderzoeksopzet (eenvoudige en heldere organisatie) en een strakke en centraal gecoördineerde dataverzameling.

4. Voorstel voor een onderzoeksprogramma

4.1 Doelstelling

De combinatie van landbouw en zorg is, in zijn huidige vorm en omvang, een nog jong werkveld. Dat brengt met zich mee dat er in korte tijd een grote behoefte is ontstaan aan, al dan niet door middel van onderzoeksactiviteiten te genereren, antwoorden op vele, uiteenlopende vragen en thema's. Bijvoorbeeld vragen rond organisatie, financiering, wet- en regelgeving, doelstellingen, doelgroepen, werkwijzen, effectiviteit, werkzame factoren, etc. Het betekent ook dat een eventuele onderzoeksprogrammering uiteenlopende doelen kan dienen. Gewezen wordt in dit kader op het belang van, bijvoorbeeld, een goede presentatie van het werkveld ten opzichte van potentiële financiers, een steviger verankering van de sector in wet- en regelgeving en in het dagbestedings- en hulpverleningsaanbod in de regio, het *bewijzen* van de werkzaamheid van de boerderijen, het *begrijpen* van die werkzaamheid, het bevorderen van de kwaliteit van hetgeen de boerderijen te bieden hebben, het bevorderen van de aansluiting bij vragen en behoeften van verschillende doelgroepen, het bevorderen van de maatschappelijke participatie en emancipatie van deze doelgroepen.

Er zijn dus, zoals bij een nieuw werkveld past, veel vragen en potentiële onderzoeksdoelstellingen. Die kennis- en informatiebehoefte, en de wens daar zo snel en compleet mogelijk in te voorzien, contrasteert scherp met het gegeven dat ook meer elementaire basiskennis en -informatie nog weinig beschikbaar is.

Een en ander pleit ervoor bij een onderzoeksprogrammering rond landbouw en zorg in eerste instantie te richten op de ontwikkeling van een stevige kennis- en informatiebasis. Dat sluit ook het meest aan bij de ontwikkelingsfase van het werkveld zelf.

In deze fase zijn dan met name de volgende drie typen kennis van belang:

1. betrouwbare, landelijke, kwantitatieve kennis en informatie over gebruik van de boerderijen (omvang, duur, frequentie, functie, etc.);
2. landelijke, kwantitatieve en kwalitatieve kennis over de achtergronden van de gebruikers en de waarde van de boerderijen voor de (verschillende categorieën) betrokkenen;
3. lokale en regionale, kwalitatieve (ervarings)kennis van de betrokkenen ten behoeve van de kwaliteitsverbetering van lokale boerderijen en regionale circuits.

In de volgende paragraaf gaan we uitgebreider in op de mogelijke onderzoeksactiviteiten binnen een dergelijk programma. Voor dit moment wijzen we nog eens op het belang om rekening te houden met en recht te doen aan de diversiteit binnen het werkveld (in organisatie, werkwijze en functies van de boerderijen, doelen en werkwijzen in de begeleiding, achtergronden en motieven van de deelnemers, etc.). Verder zij opgemerkt dat een dergelijk programma relevant is voor het hele werkveld en niet alleen voor zover het mensen met een psychiatrische en verslavingsachtergrond bedient. Wel kan het gewenst zijn aparte onderzoeksactiviteiten rond deze doelgroepen (of andere) te entameren. Bij voorkeur worden echter ook deze activiteiten ingepast in een breder onderzoeksprogramma rond landbouw en zorg.

4.2 Drie-sporen-programma

De bevindingen in de voorstudie en doelstellingen, zoals geformuleerd in de vorige paragraaf, leiden tot een voorstel voor een kennisontwikkelingsprogramma langs drie sporen. Die sporen zijn:

1. registratie en monitoring,
2. effect- en evaluatieonderzoek en
3. kwaliteitsonderzoek.

We lichten de drie sporen toe.

Registratie en monitoring

Om een aantal redenen is het van belang goed zicht te krijgen op een aantal landelijke basisgegevens rond het gebruik van zorgboerderijen en op de ontwikkelingen in dat gebruik. Ten eerste om als werkveld zelf scherper in beeld te krijgen waar men staat, welke functies men vervult en welke ontwikkelingen zich daarin in de tijd voordoen; een en ander ook ten behoeve van de beleidsmatige ondersteuning van het werkveld. Ten tweede is een goed zicht op het gebruik van de boerderijen van belang om zich als werkveld te kunnen presenteren en profileren naar buiten. En ten derde is het van belang als basis voor meer inhoudelijke onderzoeksactiviteiten binnen het werkveld; basis-kennis over het gebruik van de boerderijen (omvang, duur, intensiteit) is een vertrekpunt voor gerichte en representatieve onderzoeksactiviteiten rond specifiekere vragen of doelgroepen.

Het Landelijk Steunpunt voor Landbouw en Zorg verzamelt op landelijke schaal al een aantal gegevens over de zorgboerderijen. Dat zijn aan de ene kant enkele data over de achtergrond van de boerderij en over financieringsbronnen. Aan de andere kant gaat het om tellingen van het aantal deelnemers uit de verschillende doelgroepen. Die tellingen zijn naar zeggen van het Landelijk Steunpunt nog niet volledig betrouwbaar.

De gegevens van het Landelijk Steunpunt zijn gebaseerd op periodieke peilingen van de omvang van de actuele gebruikerspopulatie bij de boerderijen. Die peilingen zouden uitgebreid kunnen worden met peilingen van het jaarlijks aantal nieuwkomers, het aantal blijvers en het aantal vertrekkers, bijvoorbeeld ook gedifferentieerd naar de verschillende doelgroepen. Ook zouden in vervolgpeilingen inhoudelijke vragen meegenomen kunnen worden, bijvoorbeeld over de bestemming van de vertrekkers.

Voor meer en betere informatie over het gebruik van de boerderijen zal echter op enig moment een overgang naar een cliëntgebonden registratiesystematiek gewenst zijn. Een dergelijke systematiek maakt het mogelijk meer betrouwbare en meer gedetailleerde informatie te verzamelen over instroom en uitstroom, over duur en intensiteit van het verblijf op de boerderij en eventueel ook over achtergronden van de gebruikers (leeftijd, eventuele handicap) en over begeleidingskosten. Het biedt ook de mogelijkheid verschillen in gebruik tussen verschillende doelgroepen te traceren en ontwikkelingen in het gebruik door verschillende doelgroepen te analyseren.

Een dergelijk registratie- en (als afgeleide daarvan) monitoringsysteem moet in het werkveld van landbouw en zorg nog ontwikkeld worden. Als voor zo'n uniforme, cliëntgebonden systematiek gekozen wordt, verdient het aanbeveling de ontwikkeling en invoering daarvan zorgvuldig voor te bereiden. Bij welke bestaande registratiesystemen in aangrenzende sectoren (AWBZ, straks wellicht ook gemeentelijke voorzieningen) moet of kan aangesloten worden? Hoe kan worden voorkomen dat het systeem als bureaucratische rompslomp wordt ervaren (en dus niet functioneert)? Hoe kan aangesloten worden bij wat vanuit bedrijfsmatig oogpunt relevant is voor de eigenaars/beheerders van de boerderijen? Hoe kan ervoor worden gezorgd dat het systeem ondertussen ook relevante, landelijke beleidsinformatie oplevert?

Kortom, de ontwikkeling van een uniform, cliëntgebonden registratiesysteem - mede als basis voor een landelijke monitor - is een apart traject, dat om aparte verkenningen en investeringen vraagt. Een algemene aanbeveling daarbij is: begin eenvoudig en bouw het systeem voorzichtig en al naar gelang de ervaringen en informatiebehoeften uit. En probeer in de tussentijd de betrouwbaarheid en de informatieve waarde te optimaliseren van de huidige (boerderijgebonden) peilingen van het Landelijk Steunpunt.

Evaluatie- en effectonderzoek

Er bestaat, zoals gezegd, grote behoefte aan landelijke, kwantitatieve en kwalitatieve (basis)kennis over de achtergronden van de gebruikers en de waarde van de boerderijen voor de betrokkenen. Evaluatie- en effectonderzoek kan daar meer zicht op bieden. We lichten de beide typen onderzoek kort toe.

Met effectonderzoek bedoelen we onderzoek naar de *invloed* van het verblijf op de boerderij, of specifieke elementen daarvan, op de deelnemer. Dat kan de invloed op diens actuele welzijn betreffen, diens fysieke gezondheid, diens vaardigheden op specifieke terreinen. Het kan ook gaan om de invloed op diens zelfbeeld, toekomstverwachtingen, oordelen, opinies. Of om de invloed van het boerderijbezoek *op termijn*; op diens toekomstige welzijn, diens toekomstige werkzaamheden en maatschappelijke positie, de kansen op de arbeidsmarkt, etc.

In effectonderzoek willen we ook zeker weten dat eventuele verbeteringen in iemands situatie, functioneren, welzijn, etc. aan de onderzochte 'interventie' (het aanbod van de zorgboerderij) toe te schrijven zijn en aan niets anders.

Organisatorisch is effectonderzoek vaak complex, vanwege de specifieke vereisten van voor- en nametingen (met

eventueel nog tussentijdse en follow-up-metingen), controlegroepen en uniformiteit in doelen en werkwijzen van de te onderzoeken interventies. Effectonderzoek is dan ook vooral zinvol en haalbaar bij welomschreven interventies, met eenduidige doelstellingen, in een niet te complexe omgeving, met bij voorkeur ook de mogelijkheid van een controlegroep.

Bij evaluatieonderzoek staat niet de wens om de effectiviteit van specifieke interventies te bewijzen op de voorgrond. Het doel van evaluatieonderzoek is om concrete praktijken scherper in beeld te brengen en de uiteenlopende functies van die praktijken voor uiteenlopende groepen inzichtelijker te maken. In evaluatieonderzoek ligt de nadruk dan ook niet zozeer op universele uitkomstmaten, maar wat meer op ervaringen en opinies met betrekking tot deze specifieke voorziening. Door middel van een grootschaliger evaluatieonderzoek kunnen we bijvoorbeeld de tot dusverre uitsluitend kwalitatieve indrukken over de achtergronden van de bezoekers, motieven voor het boerderijbezoek, waardering van het verblijf op de boerderij, etc., kwantificeren. We kunnen relatie van die waardering met specifieke achtergronden of motieven van de deelnemers, met hun toekomstverwachtingen, met specifiek aspecten van de boerderij, etc. in beeld krijgen. Op basis van die gegevens kunnen bijvoorbeeld gebruikersgroepen, c.q. gebruikersprofielen, geïdentificeerd worden, gebaseerd op de uiteenlopende functies van de boerderij voor de verschillende groepen deelnemers.

We pleiten ervoor om beide typen onderzoeken te programmeren, maar ze te richten op verschillende praktijken. Een omvattend, representatief evaluatieonderzoek kan de waarde van het werkveld in de breedte van de verschillende typen boerderijen en typen bezoekers inzichtelijk maken en op de kaart zetten. Effectonderzoek zou zich in dit stadium toe moeten spitsen op die boerderijen die opereren vanuit een expliciete reïntegratiedoelstelling.

Effectonderzoek

Effectonderzoek is met name aan de orde als we willen vaststellen dat verblijf op een zorgboerderij van invloed is op de deelnemer, onmiddellijk, maar ook op termijn. Als we bijvoorbeeld niet alleen de directe effecten op het actuele dagelijkse welzijn of het dagelijkse functioneren willen toetsen, maar ook de effecten op het functioneren, positie, welzijn, etc., over een jaar of over drie jaar. Effectonderzoek wordt doorgaans overwogen als zich bepaalde, nauw omschreven werkwijzen of interventies hebben ontwikkeld, met eenduidige doelstellingen, waarvan men de werkzaamheid op een specifiek terrein sterk vermoedt en hard wil maken.

Van nauw omschreven werkwijzen of interventies is in het werkveld nog geen sprake. Wel is er een groep zorgboerderijen aan te wijzen die zich eenduidiger en expliciet dan andere toelegt op arbeidsreïntegratie c.q. resocialisatie (zoals er ook deelnemers zijn die de zorgboerderij meer dan anderen zien als opstap naar activiteiten elders). Een eerste effectonderzoek in het veld van landbouw en zorg kan zich op deze voorzieningen toespitsen. Ten eerste omdat de functie van effectonderzoek meer aansluit bij de doelstellingen van deze voorzieningen dan bij de meer dagbestedingachtige zorgboerderijen. Ten tweede omdat op eerstgenoemde voorzieningen die doorstromen (en bijgevolg de instroom) groter is, zodat minder boerderijen nodig zijn om een steekroef van voldoende omvang te krijgen.

De implicatie van deze keuze wel is dat het effectonderzoek zich zal beperken tot een specifiek (en relatief klein) deel van het werkveld en naar verwachting ook op een specifieke selectie van de bezoekers. Zo opereert de verslavingszorg vermoedelijk meer dan de geestelijke gezondheidszorg en zeker ook meer dan verstandelijk-gehandicaptenzorg, vanuit een reïntegratie- c.q. resocialisatiedoelstelling. Dat geldt vervolgens ook voor de zorgboerderijen die intensief met de verslavingszorg samenwerken. Omgekeerd zoeken jongeren, wanneer ze de keuze hebben, mogelijk ook eerder die werkplekken op die uitzicht op maatschappelijke reïntegratie bieden.

Dit betekent niet dat het effectonderzoek zich uitsluitend op mensen met een verslavingsachtergrond zou moeten richten. Doel van het onderzoek zal zijn het reïntegratiepotentieel van de zorgboerderijen te onderzoeken, waarbij het zich concentreert op die boerderijen en die bezoekers (met psychiatrische, verslavings- of andere achtergrond) voor wie dat een relevant thema is. Het voorgaande betekent wel dat er wat meer moeite gedaan zal moeten worden om ook die andere doelgroepen in enige mate in het onderzoek vertegenwoordigd te krijgen. Binnen de verslavingszorg is een grote zorginstelling actief die met een relatief groot aantal boerderijen samenwerkt. Dit vormt een goede ingang voor het opzetten van een effectonderzoek. Binnen de geestelijke gezondheidszorg zullen dergelijke instellingen vermoedelijk moeilijker te vinden zijn.

Wat betreft de opzet is een longitudinaal design, met voor- en nameting en eventuele follow-up aangewezen. Een controlegroep c.q. vergelijkingsgroep kan samengesteld worden uit deelnemers van andere werkprojecten met een

toeleidingskarakter. Ethische aspecten rond het instellen van controle- en vergelijkingsgroepen moeten ook verkend worden. Daarnaast moeten we verkennen wat de exacte aantallen cliënten en doorstroomcijfers zijn bij de toeleidingspraktijken, zodat vastgesteld kan worden hoeveel voorzieningen benaderd moeten worden om tot een voldoende grote steekproef te komen.

Het onderzoek zou zoveel mogelijk gebruik moeten maken van gevalideerde meetinstrumenten (effectmaten). Die effectmaten moeten in de eerste plaats betrekking hebben op het centrale thema van het onderzoek: arbeidsreïntegratie. Daarnaast zijn bredere effectmaten rond maatschappelijke participatie, sociale integratie en kwaliteit van leven aan de orde (de participatie-index van het Sociaal en Cultureel Planbureau zou ook een interessante effectmaat zijn), maar ook effectmaten rond middelengebruik en zorgconsumptie.

Vervolgens zijn instrumenten nodig om zicht te krijgen op die factoren binnen het aanbod van de zorgboerderijen die succesvolle reïntegratie bevorderen, dan wel belemmeren. Daarbij gaat het enerzijds om de specifieke kenmerken van de werksituatie en werkzaamheden op de zorgboerderijen (waaronder het sociale aspect, de 'ruimte', de zinvolheid van de bezigheden; zie hoofdstuk 2). Anderzijds gaat het om zaken die uit ander onderzoek van belang zijn gebleken voor succesvolle reïntegratie, zoals de mate waarin aangesloten wordt op de wensen, behoeften en persoonlijke herstelprocessen van deelnemers, de organisatie van de begeleiding (niet te gedifferentieerd, zo 'continu' mogelijk) en het concrete perspectief op (betaald) werk elders.

Evaluatieonderzoek

Bij een breder evaluatieonderzoek in het werkveld van landbouw en zorg gaat het om de diversiteit van dat werkveld. Doel van een evaluatieonderzoek zou zijn om landelijk, op een representatieve en betrouwbare (kwantitatieve) manier, de uiteenlopende functies van de boerderijen voor uiteenlopende groepen deelnemers in beeld te brengen. Doel van evaluatieonderzoek zou ook zijn om zicht te bieden op de factoren die verschillen in het oordeel en de waardering van de deelnemers kunnen verklaren. Met als achterliggende doelstelling het verkennen van de mogelijkheden om (de organisatie van) het aanbod van zorgboerderijen nog beter op wensen en behoeften van deelnemers af te stemmen.

Wat betreft de onderzoeksopzet hoeft niet per se gekozen te worden voor longitudinaal onderzoek onder nieuwe instromers (cohort). Begonnen kan worden met een meting onder een representatieve dwarsdoorsnede van de *aanwezige populatie*.

Daarbij verdient het aanbeveling het onderzoek zodanig op te zetten dat een eventuele vervolgmeting op termijn mogelijk is. Een controlegroep, zoals bij effectonderzoek aangewezen is, is niet per se aan de orde. Niettemin kan het, afhankelijk van de specifieke doelstelling van het onderzoek, nuttig zijn ook in dit geval voor een vergelijkingsgroep of een vergelijkingpopulatie te kiezen (bijvoorbeeld bezoekers van dagactiviteitencentra, werkprojecten, ontmoetingscentra, etc.). Dat kan ook een vergelijkingsgroep zijn waarnaar al eerder onderzoek heeft plaatsgevonden (bijvoorbeeld Dagactiviteitencentra in de GGZ; Van Hoof *et al.*, 2000).

Een afweging zal gemaakt moeten worden over het precieze bereik van een dergelijk evaluatieonderzoek, dat wil zeggen, de doelgroep en het type boerderijen dat men erin wil betrekken. Dat bereik kan in principe breed zijn. Wel geldt dat hoe breder het bereik, hoe meer ook rekening gehouden moet worden met uiteenlopende omstandigheden op de boerderijen, en uiteenlopende achtergronden en vaardigheden van de deelnemers. Dat betekent: hoe breder het onderzoek, hoe algemener het onderzoeksinstrumentarium en hoe minder specifiek de informatie die het onderzoek zal genereren. Wensen en aandachtsgebieden van de opdrachtgever zullen hierin een beslissende rol spelen. Een aantal vergelijkbare onderzoeken naast elkaar, ieder toegespitst op een specifieke doelgroep, is ook denkbaar. Het accent in het te hanteren onderzoeksinstrumentarium zal bij een evaluatieonderzoek minder liggen op universele, gevalideerde meetinstrumenten (effectmaten) en meer op nog samen te stellen, specifiek op de zorgboerderijen toegespitste vragenlijsten (het gaat immers niet zozeer om het meten van effecten maar om het vragen naar ervaringen, opinies en oordelen). De door het Trimbos-instituut ontwikkelde tevredenheidvragenlijst zorgboerderijen is daar een voorbeeld van. Vergelijkbare vragenlijsten zullen rond andere relevante thema's ontwikkeld moeten worden.

Wil het onderzoek vooral de waarde van zorgboerderijen in beeld brengen, dan zou, afgaande op de bevindingen in hoofdstuk 2, vooral ingestoken moeten worden op vragen over de bijdrage van de boerderij aan het actuele sociale welzijn (erbij horen, gerespecteerd worden), het mentale welzijn (zelfrespect, zelfvertrouwen, ontwikkeling van interesses) en de fysieke conditie van de deelnemers. Als het onderzoek in beeld moet brengen waar nog het nodige

ontwikkelingspotentieel ligt, dan zou vooral gekeken moeten worden naar de bijdrage die de boerderijen (kunnen) leveren aan de motivatie, het persoonlijk herstel en het toekomstperspectief van de deelnemer.

In het algemeen verdient het aanbeveling om te bezien in hoeverre instrumenten uit andere onderzoek, onder vergelijkbare doelgroepen of vergelijkbare voorzieningen, ingezet kan worden. Dergelijke vergelijkingsmogelijkheden kunnen de onderzoeksresultaten bij de zorgboerderijen in een breder perspectief plaatsen. Een eerder, landelijk onderzoek van het Trimbos-instituut onder bezoekers van dagactiviteitencentra in de GGZ biedt in dit opzicht aanknopingspunten (Van Hoof *et al.*, 2000).

Effectonderzoek onder 'reintegratieboerderijen' en evaluatieonderzoek onder een (veel) bredere, representatieve groep van zorgboerderijen zijn beide van belang voor het werkveld van landbouw en zorg en voor diegenen die daar hun werk of dagelijkse bezigheden in vinden. Onder andere om pragmatische redenen stellen we voor om allereerst op het effectonderzoek in te steken (beperkt werkveld met daarbinnen concrete belangstelling van een aantal zorginstellingen).

Kwaliteitsonderzoek

Registratie en monitoring zijn nodig voor een goed en betrouwbaar zicht op het gebruik van zorgboerderijen. Effectonderzoek kan de werkzaamheid van specifieke voorzieningen, gericht op arbeidsreintegratie, verduidelijken. Evaluatieonderzoek is nodig om zorgboerderijen in de breedte steviger op de kaart te zetten en een kennisbasis te ontwikkelen over de achtergronden van (specifieke groepen) gebruikers en de waarde die de zorgboerderijen voor hen hebben.

Daadwerkelijke kwaliteitsverbeteringen in het werkveld van landbouw en zorg en op de afzonderlijke boerderijen zelf vragen echter, naast de voorgaande activiteiten, om kwalitatieve procesevaluaties. Juist kwalitatieve evaluaties kunnen recht doen aan de diversiteit van het werkveld en de vele facetten die met het werken c.q. de werkzaamheid van het werken op de boerderij samenhangen. Ze kunnen ook sturing geven aan de verdere ontwikkeling van het aanbod en aan de implementatie van algemene inzichten in de specifieke omstandigheden van de afzonderlijke locaties.

Die evaluaties zouden plaats kunnen vinden in het kader van lokale of regionale kwaliteitstoetsingen. Een 'kwaliteitsstelsel zorgboerderijen' is op initiatief van het Landelijke Steunpunt voor Landbouw en Zorg inmiddels ontwikkeld. Op een aantal boerderijen wordt er ook al mee gewerkt. Het stelsel is breed qua aandachtsgebieden, maar eenvoudig qua opzet. Kern van het kwaliteitssysteem is een checklist waarop zorgboeren het eigen aanbod, de doelgroep, de werkwijze en de organisatie kunnen specificeren.

Te overwegen is om het kwaliteitsbeleid van de sector uit te bouwen door de ontwikkeling van systematische, kwalitatieve evaluaties van het lokale of regionale aanbod. Te denken valt bijvoorbeeld aan een visitatie-achtige opzet, met een belangrijke rol voor gebruikers van zorgvoorzieningen c.q. zorgboerderijen. Bij visitaties evalueert en toetst een (getraind) team van hulpverleners en gebruikers van voorzieningen, aan de hand van een aantal standaarden en in open gesprekken met de betrokkenen, de kwaliteit van afzonderlijke voorzieningen. Nadrukkelijk is het de bedoeling om (op lokale maat gesneden) verbeterpunten aan te reiken. Visitaties genereren echter niet alleen resultaten en aanbevelingen voor de gevisitieerde voorzieningen afzonderlijk, maar desgewenst ook informatie op geaggregeerd niveau.

Elementen van een bestaande visitatie-systematiek maken overigens al onderdeel uit van het Kwaliteitssysteem zorgboerderijen. De Stichting Perspectief, die visitaties uitvoert in met name de gehandicaptenzorg, is als adviseur betrokken geweest bij de ontwikkeling van het systeem. De door Stichting Perspectief opgestelde standaarden zien we in het kwaliteitssysteem terug als aandachtspunten bij de begeleiding. Concreet toetst Stichting Perspectief voorzieningen aan de hand van vijf standaarden, die respectievelijk betrekking hebben op zeggenschap, inclusie, respect, veiligheid en persoonlijke ondersteuning.

De inhoud van een eventuele visitatie c.q. evaluatiesystematiek kan uiteraard worden aangepast aan nieuwe wensen, inzichten en omstandigheden of aan de wens om een antwoord op een aantal meer specifieke vragen te krijgen (bijvoorbeeld de aansluiting van het aanbod bij de behoeften en de toekomstwensen van deelnemers). Wanneer gekozen wordt voor een brede aanpak van kwalitatieve evaluaties of visitaties in het werkveld van landbouw en zorg, verdient het aanbeveling, gezien de ontwikkelingsfase van dat veld, om de nadruk in eerste instantie op de

onderzoeks- en verbeterdoelstelling te leggen en zich pas in een later stadium op daadwerkelijke kwaliteits *toetsing* te richten.

Kwalitatieve procesevaluaties, in welke precieze vorm dan ook, zijn niet alleen gewenst met betrekking tot het aanbod en de kwaliteit van afzonderlijke voorzieningen, maar ook rond, wat tegenwoordig genoemd wordt, keten-kwaliteit. Deelnemers van zorgboerderijen hebben doorgaans te maken met verschillende zorg- en maatschappelijke voorzieningen, gelijktijdig zowel als volgtijdelijk (verwijzingen, uitstroom, doorverwijzingen, etc.). Samenhang en continuïteit in het ondersteuningsaanbod als geheel bepaalt dan in belangrijke mate de uiteindelijke effectiviteit van de verschillende onderdelen. Ondertussen krijgen de boerderijen zelf te maken met financieringsregelingen vanuit verschillende circuits (aangestuurd door verschillende ministeries - VWS, LNV en SZW - en al dan niet onder uitvoerings- en gedeeltelijke beleidsverantwoordelijkheid van gemeenten). Dat maakt continuïteit en samenhang in het regionale, maatschappelijke ondersteuningsaanbod, waar zorgboerderijen deel van uitmaken, extra complex. Reden te meer om ook de plek die de boerderijen in de keten innemen onder de loep te nemen en te bezien hoe deze geoptimaliseerd en verankerd kan worden.

Literatuur

- Baart, I.L.M.A. & J. Hassink, 2004.
De effecten van zorgboerderijen: een explorerend onderzoek. Wageningen, Plant Research International.
- Cool, W. (red.), 2002.
Landbouw verbindt!. Landbouw & Zorg als antwoord op overlast. Haarlem, Omslag.
- Dekker, J., 1999.
Werken op de boerderij: een meerwaarde voor de zorgsector? Handboek Dagbesteding, A3113-1 - A3113-28.
- Elings, M., 2004.
Boer, zorg dat je boer blijft! Een onderzoek naar de specifieke waarden van een bedrijfsmatige zorgboerderij. Wageningen, Wetenschapswinkel Wageningen UR.
- Erp, N. van, 2004.
Instrument voor tevredenheidsonderzoek onder deelnemers van zorgboerderijen. Utrecht, Trimbos-instituut.
- Erp, N. van, 2004.
Zaaien en oogsten op de zorgboerderij. Passage. Tijdschrift voor rehabilitatie 13 - 3: 49-56.
- Hassink, J., 2002.
De betekenis van landbouwhuisdieren in de hulpverlening. Resultaten van interviews met professionals op zorg- en kinderboerderijen. Wageningen, Plant Research International.
- Hassink, J. & D. Ketelaars, 2003.
De bodem onder de zorgboerderij. Naar een onderbouwing van de heilzame eigenschappen van een zorgboerderij. Handboek Dagbesteding, A3116-4 - A3116-24.
- Hoof, F. van, D. Ketelaars & J. van Weeghel, 2000.
Dac in. Dac uit. Longitudinaal onderzoek naar bezoekers van dagactiviteitencentra. Utrecht, Trimbos-instituut.
- Ketelaars, D., E. Baars & H. Kroon, 2001.
Werkend herstellen. Een onderzoek naar therapeutische (leef)werkgemeenschappen voor mensen met psychiatrische problematiek. Utrecht/Driebergen, Trimbos-instituut/Louis Bolk Instituut.
- Ketelaars, D., N. van Erp & J. Hassink, 2002.
Landbouw en zorg in beeld. Blik op heden en toekomst. Wageningen, Plant Research International.
- Kitzinger, J., 1995.
Introducing Focus groups. British Medical Journal 311: 299 - 302.
- Kramer, B. & M. Claessens, 2002.
Groeikansen voor zorgboerderijen. Een onderzoek naar de vraag naar dagbesteding op zorgboerderijen. Arnhem, Reinoud Adviesgroep.
- Morgan, D.L., 1997.
Focus groups as qualitative research. Londen, Sage.

Bijlage I.

Deelnemende zorgboerderijen

Aan onderzoeksvraag A

Doelgroep voornamelijk GGZ-cliënten

- De Breedijk Hoeve, Amsterdam
- De Driehoek, Beltrum

Doelgroep (ex-)verslaafden

- Dennekamp, Rekken
- Novafarm, Vught
- Novafarm, Berlicum

Beide doelgroepen

- Agrizog tuinderij, IJpendam
- Boerderij aan de Groene Weg, Berkenwoude
- De Noorderhoeve, Schoorl

Aan onderzoeksvraag B

Doelgroep GGZ-cliënten

- Schaapskooi, Den Bommel
- Stichting De Boerderij, Emmeloord
- Zorgboerderij De Es, Haaren
- Zorgboerderij 't Groei-end, Lelystad
- De Doornhof, Rockanje
- De Kamp, Vethuizen

Doelgroep (ex-)verslaafden

- De Ontmoeting, Aalten
- Boerderij Schoonhorst, Barneveld
- Henricus Hoeve, Beneden Leeuwen

Beide doelgroepen

- De Viermarken, Enschedé
- Klein Essen, Kootwijkerbroek
- Zorgboerderij De Naaberhoeve
- Zorgboerderij 'de Hagelaar', Best
- Boerderij aan de Groene Weg, Berkenwoude

